
КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8:341.231.14

Н. В. Коломієць, д. ю. н., доцент

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Анотація. Статтю присвячено характеристиці захисту прав засуджених в Україні, дослідженню нормативно-правової основи захисту прав засуджених національного та міжнародного рівня, аналізу основних прав засуджених, що визначені Конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Також в статті визначаються підстави звернення засуджених до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав.

Ключові слова: права людини; права засуджених; міжнародні нормативно-правові акти; Європейський суд з прав людини; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Н. В. Коломиец, д. ю. н., доцент

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ОСУЖДЕННЫХ

Аннотация. Статья посвящена характеристике защиты прав осужденных в Украине, исследованию нормативно-правовой базы защиты прав осужденных национального и международного уровня, анализа основных прав осужденных, которые определены Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. Также в статье определяются основания обращения осужденных в Европейский суд по правам человека за защитой своих прав.

Ключевые слова: права человека; права осужденных; международные нормативно-правовые акты; Европейский суд по правам человека; Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

N. V. Kolomiyets, Doctor of Legal Sciences,
Associate Professor**LEGALMECHANISM OF PROTECTION OF THE CONVICTED PERSONS' RIGHTS**

Abstract. The article is devoted to the characteristics of the protection of the rights of convicts in Ukraine, the research of the legal and regulatory framework for the protection of the rights of convicts at the national and international levels, and the analysis of the fundamental rights of the convicts, which are determined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Also in article are determined bases of the appeals for the convicts to the European Court of Human Rights for the defense of their rights.

Keywords: human rights; rights of convicts; international legal instruments; European Court of Human Rights; Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

Актуальність теми дослідження. Належна охорона та захист прав як громадян, так і засуджених осіб до позбавлення волі в Україні, потребують їх чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність наукового аналізу захисту прав засуджених. Варто відзначити, що посилення уваги до питань дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, сьогодні є одним з першочергових завдань в галузі кримінально-виконавчого права.

Постановка проблеми. Особи, засуджені до кримінальних покарань, або ув'язнені на будь-якій стадії кримінального судочинства, є найбільш незахищеною категорією осіб через те, що вони обмежені у своїх правах. Інформація про порушення прав засуджених не є загальнодоступною, оскільки такі випадки зазвичай вирішуються в рамках національних пенітенціарних структур. Саме міжнародне регулювання питань захисту прав осіб, які перебувають в установах виконання покарань є тим контрольним інструментом, який забезпечує прозорість і об'єктивність ув'язнення осіб.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні питання змісту та захисту прав людини розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Л. І. Глухарьова, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика та ін. Права і свободи засуджених, їх дотримання при виконанні покарання були предметом наукових досліджень Є. Ю. Бараша, О. М. Джужи, О. В. Лиходіда, А. Х. Степанюка, Г. М. Семакова, Ю. А. Чеботарьової, І. С. Яковець. Аналізу міжнародних документів у даній сфері присвячені праці М. А. Антоновича, Л. А. Луць, В. Т. Маляренка, В. А. Човгана, М. М. Яцишина та ін.

Проте, певні аспекти цієї проблеми недостатньо розкриті і потребують подальшого дослідження. В той же час внаслідок процесу реформування національного законодавства у галузі прав людини, прав засуджених, зокрема, його адаптація до сучасних загальноєвропейських стандартів вимагає постійного перегляду, аналізу нормативних актів у даній сфері, забезпечення та захисту прав засуджених, що й зумовлює актуальність статті.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте, певні аспекти цієї проблеми недостатньо розкриті і потребують подальшого дослідження. В той же час внаслідок процесу реформування національного законодавства у галузі прав людини, прав засуджених, зокрема, його адаптація до сучасних загальноєвропейських стандартів вимагає постійного перегляду, аналізу нормативних актів у даній сфері, забезпечення та захисту прав засуджених, що й зумовлює актуальність статті.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика сучасного стану захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні; аналіз основних прав засуджених, визначених Конвенцією про захист прав людини та основних свобод; визначити підстави звернення засудженими до Європейського суду з прав людини; окреслити нормативно-правову основу захисту прав засуджених національного та міжнародного рівня.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні існує значний масив нормативно-правових актів, що захищають права людини, у тому числі й засуджених осіб. Частину цих документів становлять міжнародні стандарти в галузі прав людини, іншу частину складають нормативні акти національного законодавства.

Конституція України є правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, у тому числі й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є стаття 63 Основного Закону, яка відкриває для засуджених достатньо широкі можливості щодо реалізації та захисту своїх прав і свобод, та водночас вимагає залучення додаткових сил з боку держави та громадянського суспільства для їх реалізації. Ця стаття встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [1]. Так, звичайно, що при позбавленні волі засуджені обмежуються, зокрема, у вільному виборі місця проживання і перебування, роботи, спілкування з іншими членами суспільства, в тому числі й з рідними, на період перебування цих осіб в місцях позбавлення волі зупиняється здійснення їх пасивного виборчого права та ін. Проте, засуджений до позбавлення волі в Україні не виключається з числа членів суспільства, не позбавляється всіх основних прав і обов'язків.

Спираючись на конституційні норми, Кримінально-виконавчий кодекс України визначає основи правового статусу засуджених, закріплюючи їх основні права та обов'язки. І більшість із них співвідносна з положеннями щодо правового статусу засудженого у міжнародних актах, зокрема, в частині забезпечення ставлення до засудженого з повагою до його людської гідності; додержання особистих прав та свобод такої особи; забезпечення умов тримання засуджених прийнятним нормам [2].

Законодавчу основу забезпечення прав засуджених складають також інші закони України, серед яких варто відзначити: Кримінальний процесуальний кодекс України [3], Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [4], Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [5] тощо.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Невід'ємною складовою системи правового забезпечення прав засуджених є міжнародно-правові документи у галузі прав людини (декларації, угоди, стандарти та ін.), що визначають правовий статус засуджених та реалізацію їх прав, свобод і законних інтересів. Україною ратифіковано близько 30 основних міжнародних документів у галузі прав людини [6], у першу чергу ООН, а також визнано низку резолюцій та рішень міжнародних організацій з питань регулювання та дотримання прав засуджених, у тому числі міжнародно-правові акти, які розроблялись і приймались Радою Європи.

Аналізуючи питання міжнародного нормативно-правового забезпечення відносин у сфері прав людини і, зокрема, забезпечення прав засуджених, більшість сучасних науковців підкреслюють наявність великої кількості правових джерел. Розпорошеність окремих норм з питань регулювання прав та свобод засуджених осіб в різних нормативно-правових актах створює суттєві труднощі в їх опануванні та застосуванні, що вимагає їх відповідної систематизації.

До найважливіших міжнародних правових актів слід віднести Загальну декларацію прав людини, що вперше на міжнародному рівні закріпила перелік основних прав і свобод людини і стала необхідною передумовою розроблення та прийняття наступних документів у цій сфері, а також Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, прийняті з метою конкретизації та доповнення окремих положень. До міжнародних стандартів загального характеру варто віднести також Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [7, с. 148], Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [8].

Цінність міжнародно-правових актів як джерел національного законодавства України сьогодні є надважливою. Принципові положення цих документів щодо поводження із засудженими з боку держави, посадовців органів та установ виконання покарань стали основою для розробки та прийняття відповідних нормативних актів, зокрема, щодо питань, які стосуються закріплення правового статусу засуджених осіб, забезпечення їх прав і свобод, визначення основних принципів поводження з в'язнями, організації процесу виконання кримінальних покарань та діяльності органів та установ з виконання цих покарань, участі громадськості в цьому процесі тощо. При цьому деякі з зазначених положень закріплені у національному законодавстві як загальноправові (конституційні) принципи, що діють у всіх галузях права.

У ході даного дослідження актуальним буде звернутися до деяких статистичних даних. Так, у сфері управління Міністерства юстиції України перебуває 148 установ виконання покарань та попереднього ув'язнення, в яких на початок 2018 року трималося 57 100 осіб. У порівнянні з минулим роком чисельність таких осіб зменшилася на 3 299 осіб або 5,5 %.

29 установ залишаються на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється органами державної влади, та 4 установи – на тимчасово окупованій території АР Крим.

Крім того, у 6 виховних колоніях для неповнолітніх трималося 146 осіб, у дільницях соціальної реабілітації при колоніях – 1 147 осіб, у лікувальних закладах при виправних колоніях (слідчих ізоляторах) – 1109 осіб, у арештних домах при виправних колоніях – 190 осіб, у дільницях слідчих ізоляторів при виправних колоніях – 224 особи [9].

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) визначає, що Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який за умов, може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав [10]. Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою Конвенцією, так і протоколами до неї (Протоколи № 1, 4, 6, 7, 12 і 13), згода на обов'язковість яких надана державами – сторонами Конвенції. Ратифікувавши у 1997 році, Україна визнала її частиною національного законодавства [11].

У Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ) можна оскаржити порушення державою в особі її органів, установ, організацій, посадових осіб чи інших владних суб'єктів прав людини або

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

основоположних свобод, які передбачені Конвенцією та Протоколів до неї. До таких прав належать: право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського поводження, право на справедливий суд, право на свободу вираження поглядів та віросповідання тощо. ЄСПЛ не є четвертою інстанцією та не переглядає рішення українських судів по суті. Не можна скаржитись до Європейському суду лише з тих підстав, що особа не задоволена рішенням національного суду. Відповідачем у ЄСПЛ завжди є уряд держави, проти якої подається заява. Україну як відповідача представляє Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини.

Засуджений може звернутися до ЄСПЛ лише після того, як вичерпано усі доступні ефективні національні засоби юридичного захисту, зокрема, коли справу було розглянуто усіма судовими інстанціями України. Заяву до ЄСПЛ можливо подати протягом шести місяців з дня ухвалення остаточного рішення національного суду. Якщо ж національний суд зволікає з розглядом справи, тоді право на звернення зберігається протягом усього часу зволікання, аж до вирішення українським судом справи. Індивідуальна заява має бути викладена у письмовій формі мовою однієї з держав, які ратифікували Конвенцію. Тобто, не зважаючи на те, що судочинство у ЄСПЛ ведеться англійською або французькою мовами, засуджений має право викласти свою заяву українською, російською або іншою офіційною мовою держав-учасниць Конвенції та протоколів до неї. Заява до Суду може бути викладена лише на офіційному бланку формуляра заяви. У ЄСПЛ можна оскаржити порушення державою в особі її органів, установ, організацій, посадових осіб чи інших владних суб'єктів прав людини або основоположних свобод, які передбачені Європейською Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини та Протоколів до неї [12].

Доречно вказати, що станом на 31.12.2017 на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 56 250 справ проти держав - сторін Конвенції, з них 7100 справ проти України, що складає 12,6% від загальної кількості справ (станом на кінець 2016 року - 22,8 %). Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді, у 2017 році Україна зайняла четверте місце [14].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, вплив європейського законодавства на пенітенціарну сферу набуває вагомого значення відповідно до останніх тенденцій глобалізації та посилення взаємозалежності України і Європейського Союзу. Конвенція про права людини містить чимало статей щодо захисту осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Захист прав засуджених впливає із загальних невід'ємних прав людини, які повинні бути захищені у будь-якому випадку. Це основний принцип міжнародного права в галузі прав людини. Зауважимо, що особа, засуджена до відбування кримінального покарання в місцях позбавлення волі, може втратити значну частину своїх громадянських прав, але основні права – право на життя, здоров'я, справедливість, правосуддя, гуманне ставлення, захист від жорстокості та катувань – вона зберігає, і тим більше у разі порушення такого права може звертатися за захистом, у тому числі і до Європейського суду з прав людини.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.
5. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.
6. Яцишин, М. Стан і відповідність законодавчої бази сучасним потребам кримінально-виконавчої системи України // Форум права. 2008. № 3. С. 561–567. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2008_3_85.pdf.
7. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с.
8. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.2005. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2018. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

11. Імплементція конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини в національну правову систему України. URL: http://minjust.gov.ua/m/str_14104.

12. Як і коли можна звернутися до європейського суду оновлене видання з прав людини. URL: http://court.gov.ua/userfiles/18_web.pdf.

13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>.

14. Щорічний звіт про результати діяльності уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 році. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329.

15. Захист інтересів держави в європейському суді. URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329.

Надійшла 12.09.2018

Бібліографічний опис для цитування :

Коломієць, Н. В. Правовий механізм захисту прав засуджених осіб / Н. В. Коломієць // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2018. – № 1 (4). – С. 30-34.